

від прогнозування, маючи на меті створення ефективної інформаційної системи для внутрішнього управління фінансовими ресурсами підприємства.

Систему управління оборотним капіталом доцільно трактувати як сукупність узгоджених між собою принципів, завдань, елементів і методів, які регулюють процес розробки та реалізації управлінських рішень щодо напрямку (планування, облік, контроль, адміністрування, бюджетування тощо) руху оборотного капіталу в заданих параметрах для досягнення місії та цілей підприємства.

Оптимізаційні механізми щодо вдосконалення системи управління оборотним капіталом та обґрунтування перспектив розвитку галузі створюють необхідні передумови підприємствам для поетапного переходу на вищий рівень розвитку системи.

Таким чином, від забезпеченості оборотними активами, їх структури і рівня використання залежить ефективність функціонування та фінансова стійкість підприємства. Тому в системі управління оборотним капіталом поряд з плануванням та обліком входить регулярний аналіз їх складу, динаміки, відповідно до потреб поточної виробничо-господарської діяльності підприємства. Важливість управління оборотним капіталом і велике значення цього процесу для фінансово-господарської діяльності підприємств в сучасних ринкових умовах господарювання. Особливу увагу при формуванні оборотного капіталу варто приділяти завданню аналізу показників процентної ставки за кредитами й їхньому взаємозв'язку з обсягом приваблюваних засобів, що, в остаточному підсумку, вплине на величину прибутку. Найважливішими передумовами скорочення вкладень оборотних коштів у цю сферу є раціональна організація збуту готової продукції, застосування прогресивних форм розрахунків, своєчасне оформлення документації і прискорення її руху, дотримання договірної і платіжної дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ванькович Д.В. Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами промислових підприємств / Д.В. Ванькович // Фінанси України. — 2005. — № 7. — С. 44—50.
2. Вовк В.М. Математичне моделювання в управлінні фінансовою діяльністю підприємства / В.М. Вовк, Г.І. Левицька // Фінанси України. — 2003. — № 1. — С.88—92.
3. Гецько В.В. Місцеві фінанси: суть, структура і принципи формування ресурсів / В.В. Гецько // Фінанси України. — 2002. — № 5. — С.103—107.
4. Костырко Л. Источники формирования финансовых ресурсов / Л.Костырко, Т.Пашенко, Н.Соловей // Бизнес Информ. — 2002. — № 3-4. — С.122—127.
5. Кравченко Б.І. Визначення оптимальної вартісної структури капіталу та мінімізація ризиків залучення позикових коштів у АТ / Б.І. Кравченко // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 12. — С.26—34.
6. Хотомлянський О. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі використання матричних моделей / О.Хотомлянський, Т.Чершта, Г.Северина // Економіка України. — 2006. — № 3. — С.35—40.

УДК 330.3:622.333

РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ ФУНКЦІОНУВАННЯМ ВУГІЛЬНИХ ШАХТ

Трифорова О.В.

На основі узагальнення наукових поглядів на сутність основних категорій теорії стійкості систем в економіці удосконалено визначення дефініцій «стійкість підприємства» та «стійке функціонування підприємства»

Ключові слова: *стійкість, надійність, стабільність, система, форми руху систем, функціонування підприємства, розвиток підприємства*

Вирішення проблем стійкого функціонування підприємств в умовах різноспрямованих впливів

факторів внутрішнього та зовнішнього середовища має надзвичайну актуальність не лише для власників бізнесу, а й для держави як отримувача податків та гаранта соціальної стабільності населення. Зовнішнє середовище підприємства всіх видів економічної діяльності й особливо вугільної промисловості є мінливим, важко передбачуваним і несприятливим, а разом з природною нестабільністю власно об'єкту діяльності шахт – вугілля, це призводить до зменшення обсягів виробництва, зростання витрат та відповідної потреби у державних дотаціях. За цих умов виникає необхідність в розробці теоретико-методологічних засад забезпечення стійкого функціонування вугільних шахт.

Теорія стійкості систем на сьогоднішній день достатньо розвинена в загальному вигляді і представлена роботами таких вчених як Месарович М., Морішима М., Арнольд В.І., Джозеф Д., Острейковський В.А., Орлов А.І. та ін. Стійкість же підприємств як відкритих економічних систем досліджувалась багатьма вченими, серед яких С.Н. Анохин, О.В. Арєф'єва та Д.М. Городинська, О.В. Василенко, В.Л. Іванов, Л.А. Костирко, Г.А. Мохонько, В.В. Прохорова, Л.Н. Родіонова, О.В. Сергєєва, С.О. Тхор, А.І. Хорєв, Р.А. Фатхутдинов, Н.В. Шандова, В.М. Ячменьова та ін. Незважаючи на досить високу інтенсивність досліджень у цій області, на сьогоднішній день навіть не вироблено єдиного підходу до тлумачення таких дефініцій як «стійкість» та «стійке функціонування підприємства», що, безсумнівно, ускладнює вирішення й інших проблем, як-то оцінювання та прогнозування рівня стійкості, формування механізмів забезпечення стійкого функціонування підприємств тощо.

Мета статті – узагальнення, систематизація та порівняння існуючих наукових підходів до трактування основних категорій теорії стійкості систем в економіці.

Категорія «стійкість» досить давно використовується науковцями, які досліджують різні аспекти функціонування складних систем (фізичних, математичних, біологічних тощо) для описання їх стану та структури, взаємозв'язків між окремими елементами та процесів, що відбуваються в системи. Запозичення цієї категорії вченими-економістами для потреб визначення поведінки виробничо-економічних систем в умовах мінливого зовнішнього середовища, безумовно, урізноманітнювало арсенал науковців, але у той же час призвело до неоднозначності як в тлумаченні самої «стійкості», так й до використання термінів «стабільність», «надійність» та «рівновага» як таких, що мають ідентичне змістовне навантаження.

Категорія «надійність» є основоположним поняттям теорії надійності, яка розглядає методи забезпечення ефективності функціонування об'єктів (систем) в процесі експлуатації [1, с. 711]. Надійність виступає в якості комплексної властивості, яка включає безвідмовність, довговічність та ремонтпридатність. З середини XX століття поняття «надійність» увійшло в практику наукових досліджень живих систем [2], у тому числі людини, та стало розумітись як безпомилкове виконання системою визначених функцій за певних умов та у встановлений термін.

Здатність системи функціонувати стало, незмінно, тривалий час зберігати певний постійний стан або рівень розуміють як «стабільність» [3, с. 694]. Стабільність розглядається у двох функціональних станах – статичному та динамічному. Статична стабільність розглядається як постійність параметрів функціонування системи, в той час як динамічна стабільність – це зміна параметрів функціонування системи в межах допустимого ризику, яка передбачає можливість виникнення невірноважених станів в системі показників діяльності підприємства.

Між зазначеними поняттями не просто існує тісний взаємозв'язок. На нашу думку, надійність виробничо-економічної системи в цілому та кожного її елемента зокрема є запорукою стійкості, яка, відповідно, забезпечує можливість стійкого функціонування підприємства за принципами розширеного, простого або звуженого відтворення. Стабільність же необхідно розглядати як частковий випадок стійкості системи, в разі якої вона не змінює свою структуру, а основні параметри функціонування залишаються незмінними.

Поряд із розглянутими економічними категоріями, коли мова йдеться про стійкість економічних систем, використовують також дефініції „життєздатність”, „гнучкість”, „адаптивність”. В роботі Онещак О. [4] наголошується, що стійкість економічної системи забезпечується її життєздатністю та надійністю, причому життєздатність визначається фінансовим станом і фінансовими ре-

зультатами господарювання, а надійність – максимальними спроможностями підприємства, його оптимальними резервами, мінімальними ризиками. З цього видно, що автор підміняє поняття потенціалу підприємства надійністю, а життєздатність обмежує фінансовим напрямом діяльності підприємства.

Розглядаючи умови забезпечення конкурентоспроможності підприємства у динамічному конкурентному середовищі, Демків І. звертається до такої категорії як „гнучкість”. Власний погляд на гнучкість підприємства сформульований нею як „спроможність успішно функціонувати в конкурентному середовищі підтримуючи стан динамічної рівноваги на основі впровадження продуктивних, технологічних, управлінських, фінансових інновацій” [5, с. 81]. Таке визначення надає можливість відокремити складові забезпечення гнучкості підприємства, але, водночас, не надає відповіді на питання про відмінність цієї дефініції від „стійкості”, яку деякі науковці [6] також розуміють як стан динамічної рівноваги.

Дослідження функціонування стійких структур, яким притаманна істотна впорядкованість, з одного боку, та особливостей їх функціонування в разі втрати стійкості, з іншого боку, щільно пов’язує синергетику із теоріями хаосу, катастроф, імовірності, систем, самоорганізації та інформації.

Синергетичним системам, як зазначає Т. Колісникова [7, с. 482], притаманні дві властивості: по-перше, відкритість у вигляді обміну із зовнішнім середовищем енергією, речовиною та інформацією; по-друге, узгодженість поведінки окремих елементів системи, яка набуває, так званого, кооперативного характеру. Отже, з позицій синергетики „стійкість” – це „така властивість системи, що є результатом інформаційних процесів щодо контролю матеріальних та енергетичних потоків в системі з метою протидії наростанню ентропії шляхом забезпечення оптимального балансу порядку та хаосу” [8]. Перевагою наведеного визначення, на наш погляд, слід вважати зроблений акцент на необхідність підтримки балансу між порядком та хаосом. Тобто мінімізація ентропії не має ставати метою інформаційної активності системи, оскільки це надає їй надмірної жорсткості, внаслідок чого блокуються механізми адаптації та самоорганізації. У той же час в наведеному визначенні стійкості не відображується одна із обов’язкових складових синергетичних систем, а саме її відкритість.

Поміж теорій, орієнтованих на дослідження порядку найбільшого розповсюдження та визнання набула теорія систем, яка ґрунтується на ідеї про спільні закономірності розвитку різноманітних систем (ізоморфізмі).

Виходячи з теорії систем [9], останні можуть перебувати у двох станах: стійкої рівноваги або стійкого руху.

Стан стійкої рівноваги характеризується сталістю (стабільністю) параметрів системи, які відображають стабільність її структури та взаємозв’язків між окремими її елементами. Слід також підкреслити, що стійкість рівноваги проявляється у тих випадках, коли усуваються збурювання системи, тобто вплив зовнішніх та внутрішніх факторів. Отже в цьому випадку, по-перше, характер збурювань має бути тимчасовим, а по-друге, системі не притаманна адаптивність, тобто вона сама не здатна забезпечувати власну життєдіяльність шляхом усунення збурювання чи пристосування до нього. Виходить, що стан стійкої рівноваги не характерний для економічних систем, які через наявність великої кількості різноманітних за характером взаємозв’язків із зовнішнім середовищем є відкритими системами, а отже знаходяться під постійним впливом різноманітних збурювань, до того ж їм притаманні, як зазначалось вище, такі властивості як адаптивність та самоорганізація.

Наведені міркування, на нашу думку, свідчать про доцільність позначення рівноважного стану економічної системи як моментної характеристики терміном „стабільність”, яка є частковим випадком стійкості.

Другий вид стійкості системи – „стійкість руху”, під якою розуміють „здатність системи за досить малих початкових збурювань забезпечувати незначні відхилення характеристик руху (траєкторії точок показників) від того значення, яке вона повинна мати в незбуреному русі” [9]. Як що не зважати на вимоги наявності саме незначних збурювань, то наведене визначення цілком може

бути застосованим до економічних систем. Проте саме такі системи досить часто зазнають дії сильних, часом навіть руйнівних, впливів, особливо коли йдеться про фактори макросередовища.

Морфологічна декомпозиція поняття „стійкість”, виконана Ячменьовою В.М., дозволила їй визначити основні слова та сформулювати власне трактування: «стійкість підприємства – це здатність підприємства зберігати організацію та виконувати свої функції, незважаючи на негативні впливи чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, перебуваючи при цьому у стані динамічної рівноваги». [6, с. 39-51] В цьому визначенні зроблена спроба поєднати погляд на стійкість як на стан (в даному випадку динамічної рівноваги) та як на здатність підприємства, проте на наш погляд, акцент на збереження організації та виконання функції підприємством як форму прояву стійкості не відповідає її сутності. Як вже зазначалось раніше, стійкість підтримується завдяки механізмам адаптації та гнучкого розвитку підприємства, що природно пов’язано із можливостями зміни організації та функцій підприємства.

Ареф’єва О.В. та Д.М. Городянська [10] наголошують, що стійкість є „сукупність її (економічної стійкості підприємства) взаємообумовлених і взаємопов’язаних складників, які за будь-яких умов забезпечують здатність до ведення діяльності підприємств, запас ресурсів (ресурсного потенціалу) та збалансований процес функціонування”. З такого визначення виходить, що „стійкість” – це „сукупність складників”, які виконують певні функції, тобто авторка ототожнює стійкість із самою системою, що не є коректним. Крім того, з незрозумілих причин частковий випадок саме збалансованого процесу функціонування відокремлений із загальної здатності підприємства до ведення діяльності. Таке поєднання у визначенні загального та часткового призводить до ускладнення розуміння самої „стійкості” та функцій, які вона виконує.

Проводячи аналогію між економічними та біологічними системами, Родіонова Л.Н. та Абдулліна Л.Р. [11] роблять висновок про те, що для кожної системи існує стійкий стан динамічної рівноваги („гомеокінез”), до якого вона прямує, але ніколи не може досягти. Процеси введення енергії в систему та обробки інформації мають на меті зупинити перехід системи в стан з більшою ентропією. Їх можна вважати спробою системи досягти стану рівноваги та зберігати його, тобто утримуватись в границях «гомеокінетичного плато» – певної області нестійкого стану, коли система спрямована на саморегуляцію.

Значне розмаїття визначень терміну „стійкість” стосовно економічних систем, деякі з котрих розглянуті вище, обумовлює необхідність систематизації основних наукових підходів, що сформувались. Перші спроби такої систематизації зроблені в роботах [12, 13], де відокремлені чотири основні підходи:

- відображує стан підприємства або його ресурсів;
- характеризує рівновагу підприємства або здатність повертатись до рівноваги;
- відображує здатність підприємства;
- інші тлумачення (з позицій функцій менеджменту, системного підходу, взаємозв’язку з іншими економічними категоріями тощо).

Дійшовши висновку про найбільш вживані складові дефініції „стійкість”, а також про необхідність врахування, що стан рівноваги є лише окремим випадком стійкості системи, згадані науковці запропонували власне визначення економічної стійкості як «здатності підприємства реагувати через механізм протистояння чи адаптації на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища з метою не лише збереження та формування факторів, які забезпечують його самозбереження та ефективне функціонування на поточний момент часу, а й сприяють його подальшому розвитку» [13, с. 289].

Намагання поєднати в наведеному визначенні динамічну властивість стійкості, яка проявляється у стійкому функціонуванні або стійкому розвитку підприємства стосовно заданих цілей, із уявленнями про неї як про властивість підприємства, оцінити рівень якої можна за допомогою оцінювання показників поведінки та структури системи, на нашу думку, не можна вважати вдалим. Вживання обороту „здатність підприємства реагувати” через невизначеність напрямку та величини припустимої зміни передбачає нескінченну кількість можливих кінцевих станів підприємства, навіть таких, які згодом можуть призвести до ліквідації підприємства. Також звертає на

себе увагу те, що економічна стійкість підприємства має за мету збереження та формування факторів, які впливають на можливість поточного ефективного функціонування підприємства та його розвиток у майбутньому. А це передбачає, що підприємства, яким притаманна стійкість, знаходяться на стадії росту або зрілості, відповідно, підприємствам на стадії спаду вона взагалі не властива.

Отже, дослідження підходів науковців до визначення сутності та предметної площини використання дефініції „стійкість підприємства” надає підстав стверджувати, що під „стійкістю підприємства” доцільно розуміти його здатність як складної відкритої системи в умовах різноспрямованого впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища у певний момент часу забезпечувати значення основних параметрів функціонування в межах „гомеокінетичного плато”.

Відсутність одностайної думки щодо змістовного наповнення терміну „стійкість” пов’язана, як зазначено в роботі [13, с. 286], з існуванням в економічній науці чотирьох теоретико-методологічних підходів, які відстоюють власний погляд на сутність, принципи та задачі функціонування економічних систем.

До числа науковців, поділяючих думку Р. Солоу, який першим застосував термін «Steady state» або у перекладі „стійкий стан” („стан стаціонарної стійкості”), належать такі як С.Н. Анохін, І. Бланк, А. Загоруйкін, Б. Колас, О.М. Колодзів, К.М. Нужний, В. Рошін, В.М. Ячменьова та ін. У своїх працях перелічені науковці висловлюються стосовно „стійкості” як стану динамічної рівноваги економічної системи.

Багаточисельною є група науковців (В. Дергачьова, Д. Ковальов і Т. Сухорукова, З.В. Коробкова, Є. Коротков, А. Шеремет, Ю.В. Масленко та Н.А. Кульбака, І. Недін, І. Сенько), які розглядають проблему стійкості промислового підприємства як таку, що лежить суто у фінансовій площині, відповідно й ототожнюється із фінансовим станом. Вони стверджують, що можливість маневрування та ефективного використання грошових коштів утворюється лише в разі стабільно прибуткової роботи підприємства та сприяє його стабільній операційній діяльності. Разом з тим, слід зауважити, що переважна більшість вугледобувних підприємств України є глибоко збитковими підприємства без будь-яких перспектив виходу з цього становища. Але зацікавленість держави у подальшому їх функціонуванні, яка в кожному окремому випадку має різні підстави та проявляється як готовність дотування їх роботи, свідчить про необхідність більш глибокого дослідження „стійкості”, а ні ж концентрування на фінансовій складовій.

Концепція стійкого розвитку («sustainable development») стала основою для формування третього напрямку наукової думки щодо змісту стійкості функціонування економічних систем. Провідною ідеєю цієї концепції, за визначенням розробників (WBCSD), є думка про стійкий розвиток як «такий розвиток, що дає змогу задовольнити потреби сьогодення без створення загрози для можливості наступного покоління задовольнити їх власні потреби» [14, с. 8]. Розділяють ці погляди А. Деркач, Л. Мельник, А. Кучерявий, А. Семенов, А. Фадеева.

Розуміння поняття стійкого розвитку промислового підприємства як економічного зростання характерне для Дж. С. Міля, Й. Шумпетера, Р. Харрода, Ф. Котлера, Д. Моріса, А.С. Воронова, Н.В. Шандової, які є представниками четвертого напрямку. Певна обмеженість такого підходу обумовлена концентрацією уваги на кількісних характеристиках функціонування системи із відповідним приниженням (а в деяких випадках, ігноруванням) важливості якісних та структурних змін системи.

Досліджуючи поняття „стійкість системи” в економіці, Р.В. Фещур та Х.С. Баранівська [13, С. 287] запропонували розрізняти „стійкість функціонування” та „стійкість розвитку” як дві форми стійкого руху, притаманні економічній системі. Стійкість функціонування, за їх визначенням, це „здатність підприємства утримувати відхилення параметрів від вектора динамічної рівноваги (планової, оптимальної траєкторії) під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів у допустимих межах на певному етапі розвитку підприємства”. Стійкість розвитку визначена як „здатність підприємства підтримувати траєкторію свого розвитку поблизу деякої оптимальної (планової) траєкторії в умовах постійних зовнішніх та внутрішніх збурювальних впливів”. Порівняння наведених визначень між собою та з наведеним визначенням цих же науковців щодо терміну „стійкість динамі-

ічної рівноваги” свідчить про їх змістовну ідентичність, підтвердженням якої є наступне: в усіх визначеннях мова йдеться про здатність системи підтримувати (або утримувати) параметри в певних межах (або відхилення тих самих параметрів в певних межах, що є одне й те саме) при наявності зовнішніх та внутрішніх збурювачів. Різницю складає лише характер прояву зовнішніх та внутрішніх збурювачів: він є моментним (в разі стійкості динамічної рівноваги), інтервальним (в разі стійкості функціонування) або постійним (в разі стійкості розвитку). Тому, на нашу думку, необхідно конкретизувати поняття „стійкість функціонування” та „стійкість розвитку” саме з урахуванням їх змісту як форм руху економічних систем.

Під час функціонування будь-якої системи, у тому числі й економічної, відбуваються кількісні та/або якісні зміни як структури самої системи, так й режиму її функціонування. З точки зору теорії систем та самоорганізації зростання системи передбачає виключно кількісні зміни значень її параметрів, розвиток же передбачає якісні зміни в системі або їх поєднання із кількісними змінами. Проте не слід забувати, що через втрату стійкості система переходить на інший рівень функціонування, який може привести систему як до прогресу, так і до регресу.

Пригожин І. [15] вважав, що доцільно розрізняти оборотні та необоротні процеси розвитку, відповідно яким утворюються два типи структур: рівноважні й нерівноважні. Окремо підкреслював, що нерівноважні структури можуть досить тривалий час зберігатися в просторі й у часі за рахунок дисипації, тобто припливу енергії та матерії у відкритій системі. Справедливість такого твердження показово відображує функціонування збиткових шахт, життєдіяльність яких підтримується протягом тривалого часу за рахунок державних дотацій.

Єрмейчук Р.А. в роботі [16] наводить власне розуміння стійкого розвитку як збалансованих кількісних, структурних та якісних змін, що відповідають цілям організації й враховують обмеження, які висуваються зовнішнім середовищем та потенціалом підприємства. Слід погодитись з думкою авторки, що забезпечення стійкого розвитку можливе лише на основі формування відповідного механізму управління. У той же час необхідно наголосити на відсутності одностайної думки науковців щодо критеріїв досягнення згаданої збалансованості змін.

Як зазначено в роботі [17, с. 174], розрізняють дві форми руху матерії: еволюційну та революційну, які обидві приводять до кількісних і якісних змін. Оскільки в результаті як еволюційного, так й революційного процесів система може зазнати не лише удосконалення, а й, навпаки, погіршення характеристик, необхідно окремо розглядати прогресивний й регресивний напрямки розвитку. На окрему увагу заслуговує своєрідний „проміжний” стан між прогресом та регресом, який, як зазначалось раніше, позначають терміном „стабільність” або запозиченим з біології – „гомеостаз”. Стосовно ж діючих підприємств він лише теоретично можливий, оскільки збереження рівноваги можливе за двох причин: або система є закритою, або вона не реагує на будь-які збурення внутрішнього чи зовнішнього походження.

Наведений аналіз наукових поглядів на змістовне наповнення дефініцій „стійке функціонування підприємства” та „стійкий розвиток підприємства” є підставою для твердження, що під стійким функціонуванням підприємства доцільно розуміти послідовну зміну його станів у нестійкому зовнішньому середовищі, яка характеризується максимальним наближенням різнотермінових економічних, соціальних, технічних та екологічних параметрів роботи підприємства до цілей, визначених згідно обраного типу відтворення.

ВИСНОВКИ

В сучасному бізнес-середовищі, яке характеризується складністю та динамічністю економічних відносин між суб’єктами господарювання, змінюються й уявлення про стійкий розвиток як ідеальний спосіб функціонування підприємств. Особливості роботи вугільних шахт України показово підтверджують необхідність розуміння стійкого функціонування підприємства саме з позиції забезпечення певного типу відтворення їх ресурсів. Подальше вивчення питань, пов’язаних із стійкістю підприємств, має спрямовуватись на формування концепції, структури та основних підсистем економічного механізму забезпечення стійкого функціонування підприємств з урахуванням їх галузевої специфіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
2. Шумілов Ю.А. Надежность экономики предприятия: методологический аспект: [Електронний ресурс] / Ю.А. Шумілов // Проблемы и перспективы управления экономикой и маркетингом в организации. — 2001. — №1. — Режим доступу до журн. : <http://perspectives.utmn.ru/No1/text05.shtml>
3. Словник іншомовних слів [Текст] / за ред. О.С. Мельничука. — [2-е вид., випр. і доп.]. — Київ.: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985 — 966 с.
4. Онещак О. Модельний інструментарій визначення рівня економічної стійкості малих підприємств поліграфії / О. Онещак // Вісник Львів. ун-ту. — Сер. Екон. — 2008. — Вип. 40. — С. 182-186.
5. Демків І. Розвиток понятійного апарату управління гнучкістю підприємства / І. Демків // Економічний аналіз. — 2010. — Вип. 5. — С. 80 — 82.
6. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств : моногр. / В.М. Ячменьова. — Сімферополь: ДОЛЯ, 2007. — 384 с.
- 7 Колесникова Т.А. Основные понятия и принципы синергетики социально-экономических систем // Синергетика и проблемы теории управления / Т.А. Колесникова ; под ред. А.А. Колесникова. — М.: Физматлит, 2004. — С. 482 — 495.
8. Даниленко В.А. Синергетичний підхід в дослідженні стійкості економічних систем / В.А. Даниленко // Теоретичні та прикладні питання економіки. зб. наук. праць. — 2009. — Вип. 20. — С. 257 — 265.
9. Кориков А.М. Основы системного анализа и теории систем [Текст] / А.М. Кориков, Е.Н. Сафьянова. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1989. — 207 с.
10. Ареф'єва О.В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 8 (86). — С. 83 — 90.
11. Родионова Л.Н. Устойчивое развитие промышленных предприятий: термины и определения [Електронний ресурс] / Л. Н. Родионова, Л. Р. Абдуллина // Нефтегазовое дело. — 2007. — Режим доступу : www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_5.pdf
12. Мохонько Г.А. Економічна стійкість підприємств видавничо-поліграфічної галузі: підходи до оцінювання [Електронний ресурс] / Г.А. Мохонько. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2010_2/38.pdf
13. Фещур Р.В. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису / Р.В. Фещур, Х.С. Баранівська // Видавництво Львівської політехніки. — 2010. — №684. — С. 284–290.
14. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию [Текст] / пер. с англ.; под ред. и с послесл. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета. — М.: Прогресс, 1989. — 376 с.
15. Пригожин И. От существующего к возникающему [Текст] / И. Пригожин. — М.: Наука, 1985. — 228 с.
16. Єрмейчук Р.А. Сутність і зміст процесів розвитку підприємства / Р.А. Єрмейчук // Вісник ХДЕУ. — 2001. — № 2(спецвипуск). — С. 74 — 76
17. Смирнов Э.А. Основы теории организации. [Текст] / Э.А. Смирнов. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. — 375 с.